

GÖTEBORGS UNIVERSITET

Konflikter i grundskolan

*Fokus på förebyggande arbete
och konfliktlösningar.*

Åsa Klaverud

Inriktning: LAU370

Handledare: Bengt Edström, Yvonne Svensson

Examinator: Staffan Stukát

Rapportnummer: HT11-2910-003

Abstract

Examensarbete inom lärarutbildningen

Titel: Konflikter i grundskolan. Fokus på förebyggande arbete och konfliktlösningar.

Författare: Åsa Klaverud

Termin och år:

Kursansvarig institution: Sociologiska institutionen

Handledare: Bengt Edström

Examinator: Staffan Stukát

Rapportnummer: HT11-2910-003

Nyckelord: Konflikter, förebyggande arbete, konflikthantering

Sammanfattning

Syftet med den här studien var att undersöka hur de fem pedagogerna i årskurs 1-5 på de två skolorna i Västsverige arbetade med att förebygga och hantera konflikter i skolan. För att precisera studiens syfte används följande frågeställningar: Hur beskriver de i studien utvalda lärarna att konflikter uppstår? Hur beskriver de i studien utvalda lärarna att de förebygger konflikter? Hur beskriver de i studien utvalda lärarna att de hanterar konflikterna?

I undersökningen användes en kvalitativ intervjuundersökningsmetod. I undersökningen framkommer att båda de berörda skolorna arbetar med ett visst förebyggande arbete. Studien visar dock att en av skolorna, skola A, arbetar på ett mer strukturerat sätt när det gäller att förebygga konflikter samt utbilda eleverna ända från årskurs ett till nio i ämnet livskunskap. Eftersom det här har fortlöpt kontinuerligt under många år har alla, både elever och pedagoger på skolan, vuxit in i sättet att arbeta förebyggande. Detta ger resultatet att skola A inte behöver lägga ner så stort arbete på att hantera konflikter. Skola B däremot som inte har ett lika strukturerat förebyggande arbete dras med fler och svårare långvariga konflikter. De lägger mycket tid på att reda ut och försöka lösa konflikter men lyckas inte alltid.

Förord

Ett väldigt stort tack till båda mina handledare som haft tålamod att hjälpa mig framåt i uppsatsskrivandet.

Min första handledare, Yvonne Svensson som handledde mig genom den första fasen, fram tills intervjuerna var genomförda. Flera saker i livet som exempelvis barn, takläggning och dränering gjorde att jag förlorade fokus, och prioriterade min tid på fel sätt vilket självklart drabbade uppsatsskrivandet.

Min andra handledare, Bengt Edström som efter ett uppehåll i skrivandet, fick igång mig igen. Bengt förklarade på ett jättebra och tydligt sätt hur jag skulle göra för att gå igenom uppsatsen bit för bit. Jag såg helheten som en bild framför mig och jag förstod själva ”gången” i uppsatsarbetet. Tack för allt stöd och lagom med kritik.

Jag vill också tacka de fem pedagoger som ställt upp på intervjuer.

Ännu ett stort tack till min mamma och min familj Peter, Cornelia och Theodor.

Innehållsförteckning

Titelsida	1
Abstract	2
Sammanfattning	3
Förord	3
Innehållsförteckning	4
1. Inledning	6
2. Syfte och frågeställningar	7
3. Litteraturgenomgång	8
3.1 Definition av begrepp	8
3.1.1 Konflikt	8
3.1.2 Livskunskap	10
3.2 Policytexter	11
4. Metod	16
4.1 Val av metod	16
4.2 Databearbetning	16
4.3 Validitet och Reliabilitet	17
4.4 Generaliserbarhet	17
4.5 Intervjuprocess	17
4.6 Urvalsprocess	17
4.7 Undersökningsgrupp	17
4.8 Utformning och genomförande av intervjuer	18
4.9 Etiska förfaranden och ställningstaganden	19
5. Resultat	20
5.1 Presentation av studiens resultatbeskrivning	20
5.1.1 Lärarnas beskrivning av hur konflikter uppstår	20
5.1.2 Lärarnas beskrivning av hur konflikter förebyggs	22
5.1.3 Lärarnas beskrivning av hur konflikter hanteras	25
5.1.4 Sammanfattning	26
6. Diskussion och Slutsatser	27
6.1 Metoddiskussion	27
6.2 Resultatdiskussion	28
6.2.1 Hur konflikter uppstår	28
6.2.2 Hur konflikter förebyggs	29
6.2.3 Hur konflikter hanteras	30

7. Referenser	32
8. Bilagor	33
Bilaga 1	33
Bilaga 2	34

1. Inledning

Jag har valt att undersöka hur lärare arbetar med att förebygga och hantera konflikter i skolan. Den främsta anledningen till att jag valt just denna inriktning är att jag själv funderar mycket kring hur olika lärare löser konflikter. Under lärarutbildningens VFU-perioder och då jag vikarierat har jag observerat lärare som talat med elever i syfte att lösa konflikter som uppstått. Jag har upplevt att de lärare jag mött ofta löst konflikter på väl fungerande sätt. Men jag har också uppmärksammat att många elever har ett tufft och ibland respektlöst sätt att behandla varandra på. Elever i unga åldrar kan ha ett språk fyllt av fula ord och dagliga konflikter med inslag av våld. Trots att klassläraren behandlar konflikterna genom exempelvis samtal fortgår ändå samma konflikter utan att upphöra. Min tanke är att ständiga konflikter som läraren behandlar tar både energi och tid från den övriga undervisningen. Jag har också upplevt hur samma rutinerade klasslärare hoppar över att hantera konflikterna och säger att *...det som sker på rasten får stanna utanför klassrummet. Nu när vi är i klassrummet ska vi jobba med det här...*

Jag är väl medveten om att alla konflikter inte är negativa utan de kan tvärtom vara utvecklande och eleverna har möjlighet att lära sig mycket av dem. Men om konflikterna ska kunna vara lärorika tror jag att läraren behöver ha bra kunskaper i hur man hjälper eleverna att hantera och lösa dem på bästa sätt. Jag är också medveten om att eleverna själva många gånger klarar av att lösa konflikterna på egen hand. Jag tror dock också att konflikter som läraren inte lyckas stoppa eller reda ut och som fortsätter en längre tid kan upplevas som kränkande behandling och gränsa till mobbning. Om jag tänker mig att jag får arbeta på en skola där man under flera års tid väljer att kontinuerligt arbeta med ett genomgripande förebyggande arbete i alla årskurser så tror och hoppas jag att de negativa konflikterna ska minska. Jag har därför valt att göra denna studie där jag jämför två skolor och deras sätt att handskas med förebyggande- samt konflikthantering.

Som lärare anser jag att man har ett stort ansvar att göra sitt allra yttersta i arbetet med skolans och samhällets värdegrund. Om skolan kan utveckla elevernas känsla för solidaritet och samhörighet samt klargöra vilka konsekvenser som kan följa av det egna handlandet om man inte följer skolans och samhällets regler så tror jag att vi kan få en skola med större förståelse och färre konflikter mellan eleverna.

Alla individer är olika och vi har alla olika förutsättningar att klara det sociala samspelet. Vissa elever hamnar oftare i konflikter än andra och några har svårare för att tala om vad de tycker eller känner samt att uttrycka sig verbalt på ett bra sätt. Enligt Lgr11 är skolans mål att varje elev kan leva sig in i och förstå andra människors situation och utvecklar en vilja att handla också med deras bästa för ögonen. I den här studien avgränsar jag mig till förebyggande av konflikter samt hantering av konflikter. Jag går inte in på mobbning.

2. Syfte och frågeställningar

Syftet med studien är att undersöka hur de fem pedagogerna i årskurs 1-5 på de två skolorna i Västsverige arbetar med att förebygga och hantera konflikter i skolan. För att precisera studiens syfte använder jag mig av följande frågeställningar:

- Hur beskriver de i studien utvalda lärarna att konflikter uppstår?
- Hur beskriver de i studien utvalda lärarna att de förebygger konflikter?
- Hur beskriver de i studien utvalda lärarna att de hanterar konflikter?

3. Litteraturgenomgång

I litteraturgenomgången definieras först några viktiga begrepp. Därefter beskrivs delar av styrdokumentet som är relevanta för studien. Efter det redogörs för tidigare forskning kring området för ”konflikter i grundskolan”.

3.1 Definition av begrepp

3.1.1 konflikt

Det finns ingen entydig definition av begreppet ”konflikt”. Varje konflikt har dessutom sin egen speciella karaktär och dynamik. Den kan vara medveten eller omedveten, erkänd eller förnekad, mer eller mindre känsloladdad, och den kan handla om allt från bagateller till väsentligheter. Olika personer i en och samma konfliktsituation kan dessutom tolka situationen olika, och även agera olika i den. Ellmin (2008:10)

I det här arbetet är begreppet konflikt en viktig grundsten och därför definieras här nedan dess centrala betydelse för att läsarna ska kunna utgå från samma grundförståelse. Begreppet är komplext och det finns många olika forskare som har valt att definiera ordet på sitt eget sätt. Först presenteras Svenska akademins ordboks definition och sen Websters lexikon online.

Ordet konflikt kommer från latin är conflictio som betyder sammanstötning. Tvist strid och motsättning. I Svenska akademins ordbok (SAOB – som finns online) står det bland annat att en konflikt handlar om ett förhållande av motsättning; strid mellan människor, mellan stater, mellan åsikter, intressen, tankar, begrepp; om tvist, slitning, friktion; kollision, stridighet kamp; särskilt i fråga om intressemotsättningar mellan arbetsgivare och arbetare. (Hakvoort och Friberg 2011). I Websters lexikon online kan man läsa att termen konflikt ursprungligen betyder en kamp eller strid – d.v.s. en fysisk konfrontation mellan parter. Som andra definition anges att en konflikt innehåller konkurrerande eller motstridiga idéer, intressen eller personer samt en mental kamp följt av oförenliga eller motstridiga behov, drifter, önskningar, interna eller externa krav. (Hakvoort och Friberg 2011).

Roger Ellmin redogör i boken *Konflikthantering i skolan* (2008) både för sin egen och andra forskares definition av konfliktbegreppet.

Enligt Ellmin (2008) är det alltid någon slags oförenlighet som föreligger. Han instämmer i vad som formulerats av Deutsch (1973) En konflikt existerar när oförenliga aktiviteter inträffar. En aktivitet som är oförenlig med en annan är en sådan som förhindrar, blockerar, stör eller skadar eller på annat sätt gör den andre aktiviteten mindre sannolik eller effektiv. (Ellmin 2008:11)

De Bono (1985) genom (Ellmin 2008) menar att en konflikt är ”en kollision mellan intressen, värderingar, handlingar och inriktningar”.

Carlander (1990) genom (Ellmin 2008) tar fasta på begreppet ”oförenlighet”, och menar att konflikter har sin grund i oförenliga värderingar, mål och intressen, i feltolkningar av en situation, i otillfredsställda behov, i reaktioner på fientligt beteende, hot eller tvång och i försök att hindra någon annan i dennes verksamhet.

De Klerk (1991) genom (Ellmin 2008) utgår från motsättningen mellan varje drivande kraft som förr eller senare möter en annan drivande kraft. Mötet blir en kollision som leder till konflikt.

Ilse Hakvoort och Birgitta Friberg skrivit boken *Konflikthantering i professionellt lärarskap* (2011). Där refererar de till Lynn Davis som utforskat relationen mellan sociala konflikter och utbildning samt skolans reproducerande av konflikter. I hennes bok *Education and Conflict. Complexity and Chaos* (Davies 2004:9) finns följande lista med fyra definitioner av begreppet konflikt:

1. verklig eller skenbar oförenlighet mellan intressen eller ändamål
2. tron att parternas nuvarande anspråk inte kan tillgodoses samtidigt
3. en kamp om värderingar och anspråk på status,
4. makt och resurser ett övergångsstadium i en kamp som eskalerar och blir allt mer destruktiv

Thomas Jordans definition av begreppet konflikt är enligt Hakvoort och Friberg följande: En konflikt är en interaktion mellan minst två parter där minst en part: (1) har önskemål som känns för betydelsefulla för att släppas, och (2) upplever sina möjligheter att få sina önskemål tillgodosedda blockerade av motparter. (Jordan 2006:10) Vidare skriver Hakvoort och Friberg att Jordans definition är användbar för att den innebär att minst en av parterna behöver agera utifrån sitt blockerade önskemål för att situationen ska definieras som en konfliktsituation. Det räcker inte med att ha olika åsikter, idéer, intressen eller behov. Enligt Jordan kan man med denna definition prata om konflikten även om en av konfliktparterna förnekar att det existerar en konflikt. Bara en av parterna behöver medvetet uppleva sina önskningar blockerade.

Richard Cohen (1995, ny upplaga 2005) menar att konflikter är en normal del av livet och således en normal del av livet i skolan. Hakvoort och Friberg (2011)

3.2.2 Livskunskap

Enligt skollagen ska alla kommuner se till att det finns ett värdegrundsarbete på skolorna. På 90-talet infördes livskunskap på schemat i flera svenska skolor, trots att det inte ingår i läroplanen som ett ämne. Skolorna kan välja att utforma lektionerna i livskunskap med allt som kan tänkas passa in på ämnet "värdegrund". Vanliga frågor är jämlikhet, självkänsla, grupptryck, sex- och samlevnad och mobbningsförebyggande arbete. (SVD artikel, 2011)

Syftet med Livskunskap är bland annat att förebygga psykisk ohälsa hos eleverna, lära eleverna hantera vardagliga konflikter samt utreda konflikter som varit genom olika metoder och övningar. På en hemsida om "Livskunskap i skolan" kan man läsa om den debatt som varit kring skolans emotionellt och socialt uppväxstödande verksamhet samt om den idé som kommit om att göra *Livskunskap* till ett obligatoriskt skolämne. Många skolor undervisar redan regelbundet i Livskunskap trots att nationella skolmyndigheter, riksdag och regering inte gett sitt stöd till detta.

Hur kan skolan stödja barns och ungdomars uppväxt till friska, trygga och solidariska samhällsmedborgare? Hur kan skolan stärka elevers utveckling till aktiva, kompetenta och ansvarskännande individer? Hur kan skolan samtidigt förebygga de många svårigheter som kan hota: otrygghet, mobbning, vantrivsel, utanförskap, ohälsa, våld, kriminalitet? Detta behandlas i en bok som heter "*LIVSKUNSKAP PÅ SCHEMAT – om skolan, riksdagen och lusten att berätta*" Valentin Servéus. *Livskunskap för livskvalitet* (2011) är en antologi där trettio skribenter medverkar. Skribenterna består av lärare, lärarutbildare, forskare, skolledare, utredare och andra personer som har intresse i livskunskapsfrågan.

I Svenska Dagbladets nätupplaga kunde man läsa att "Livskunskap får bakläxa" stark kritik mot ämnet som inte ens är ett skolämne.

Den 4 november 2011 på Dagens Nyheters debattsida kunde man läsa att KD tar fram ny skolpolitik. Enligt Göran Hägglund ska skolan inte bara leva upp till kunskapsmålen utan också ge barn och unga sunda värderingar. Enligt Hägglund finns det en fara i en alltför snäv syn på kunskap, där skolans uppgift endast är att utbilda för arbetslivet. Hägglund vill återupprätta bildningsidealet och ge elever livskunskap. Med detta menar Hägglund att man med hjälp av tydliga uppförande- och ordningsregler ska få eleverna att i vardagen praktisera respekt för människors lika värde, demokrati och jämlikhet.

3.2 Policytexter

Läroplan för grundskolan, förskoleklassen och fritidshemmet 2011

Under rubriken *"Övergripande mål och riktlinjer"* i Lgr11 kan man bland annat läsa om de normer och värden som alla elever bör ha utvecklat under sin tid i grundskolan. Varje elev ska respektera andra människors egenvärde och ta avstånd från att människor utsätts för förtryck och kränkande behandling samt medverka till att hjälpa andra människor.

"Alla som verkar i skolan ska i sin verksamhet bidra till att skolan präglas av solidaritet mellan människor." (Lgr11:12)

Enligt Lgr11 är skolans mål att varje elev kan leva sig in i och förstå andra människors situation och utvecklar en vilja att handla också med deras bästa för ögonen.

Hakvoort och Friberg (2011) jämför skolor förr och nu genom att hänvisa till Dag Hareide, 1998 som skrev att skolor i de nordiska länderna "inom loppet av ett par generationer" har förändrats från ett auktoritärt till ett mer demokratiskt skolsystem. Han menar att konflikter i det auktoritära systemet hölls dolda och "ansågs vara ett disciplinproblem för läraren". Nu när vi har ett demokratiskt arbetssätt i skolan så kan det stimulera och skapa konflikter som är mer öppna och synliga. Sådana kunskaper angående eventuella disciplinproblem är inte användbara för konflikter i ett mer demokratiskt skolsystem. Trots dessa tydliga förändringar finns rötter kvar i det auktoritära skolsystemet, liksom många inslag av bestraffning/straff. Hareide 2006. Enligt Hareide finns det hög risk att ett system i förändring ger utrymme för mer av konflikter och våld. (Hakvoort och Friberg 2011:19).

Enligt Hakvoort och Friberg (2011), visar flera studier att lärare inte är nöjda med sin utbildning i konflikthantering, utan anser att de behöver ytterligare kunskap.

"Till exempel gjorde Lärarförbundet under mars-april 2005 en undersökning om konflikthantering och studiero i skolan (Lärarförbundet 2005). 1291 an Lärarförbundets medlemmar på grund- eller gymnasieskola svarade på frågor angående konflikthantering i skolan. Studien visade bland annat att 48 procent av deltagande pedagoger hade fått någon form av utbildning inom konflikthantering. Endast 16 procent av pedagogerna uppgav emellertid att de hade fått utbildning i konflikthantering inom sin lärarutbildning. 78 procent uppgav att de behöver ytterligare kunskaper".

"I början av år 2006 presenterade Lärarnas Riksförbund och Lärarförbundet en gemensam undersökning om vad lärarstudenterna anser om sin utbildning. Rapporten beskriver en liknande bild. 56 procent av lärarstudenterna anger att de inte fått någon utbildning alls i konflikthantering, vilket är en försämring jämfört med året dessförinnan (48 procent).

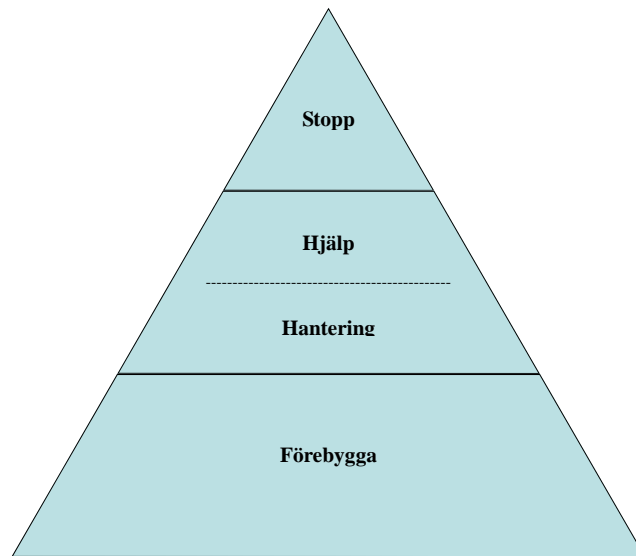
”Vid de senaste konferenserna i Nätverket för konflikthantering i lärarutbildningen (Härnösand 2008, Stockholm 2009) konstaterade företrädare för elva lärarutbildningar att den utbildning som idag riktar sig till alla lärarstudenter ännu är fragmentarisk och förekommer i alltför ringa omfattning”.

Av de tre citaten ovan kan man utläsa att lärarstudenternas utbildning i konflikthantering är kritiserad.

Hakvoort och Friberg (2011:22) redovisar att i den nya examensordningen för de nya lärarexamina ... har begreppet konflikthantering förts in i formuleringen men skulle också behöva föras in i styrdokumentet som en grundtanke. Detta skulle enligt dem hjälpa lärare och alla som arbetar i grundskolan med lärandet i konfliktsituationer.

I Lgr 2011 finner jag ingen formulering angående konflikthantering. Vad som möjligen kan kopplas till detta är vad läraren ska göra. Läraren ska klargöra och med eleverna diskutera det svenska samhällets värdegrund och dess konsekvenser för det personliga handlandet, öppet redovisa och diskutera skiljaktiga värderingar, uppfattningar och problem, uppmärksamma och i samråd med övrig skolpersonal vidta nödvändiga åtgärder för att förebygga och motverka alla former av diskriminering och kränkande behandling, tillsammans med eleverna utveckla regler för arbetet och samvaron i den egna gruppen, och samarbeta med hemmen i elevernas fostran och klargöra skolans normer och regler som en grund för arbetet och för samarbetet. (Lgr 2011:12).

Konfliktpyramiden, olika nivåer på konflikter

Figur 1. Konfliktpyramiden enligt Cohen (1995, 2005) ur (Hakvoort och Friberg 2011:13)

Hakvoort och Friberg har utvecklat Cohens konfliktpyramid till ett användbart redskap för att fånga helheten. En av de viktiga grundprinciperna enligt Cohen är att skolan behöver ta hänsyn till pyramidens alla fyra nivåer samtidigt. Ingen nivå kan hoppas över eller glömmas bort. Formen är också viktig. En stor och bred första nivå som bör få mest uppmärksamhet, sedan andra nivån som är lite mindre och får lite mindre uppmärksamhet, en ändå lite mindre tredje nivå och en fjärde nivå som är pyramidens topp och därmed minst. Pyramiden ger ett övergripande perspektiv på arbetet med konflikter och konflikthantering samt fungerar bra som en teoretisk arbetsmodell. (Hakvoort och Friberg 2011:34).

Pyramidens **första nivå** kallas också för "Konflikter som aldrig uppkommer eftersom skolmiljön är stöttande" (även kort kallad "förberedande" eller "förebyggande"). På den första nivån hittar vi alla slags insatser som gör skolan till en stöttande miljö, som effektivt ledarskap i klassrummet, en demokratisk skolorganisation, värdegrundsarbete, diskussioner om moral, etik och djupt liggande föreställningar, arbete med självkänsla, gruppdynamik, empati, social medvetenhet, kommunikationsövningar, grupprocesser, lyssnande, perspektivtagande och diskussionsrundor. Att utveckla fungerande sociala relationer och social kompetens är centralt på denna nivå. (Hakvoort och Friberg 2011).

Den **andra nivån** representerar "konflikter som löses genom förhandling" (i korthet "hantering"). Konflikter är en normal del av livet och bör uppkomma även i en stöttande miljö. Det är viktigt att med en konstruktiv utgång på konflikten eftersom detta bidrar till individens, gruppens eller institutionens utveckling. En destruktiv utgång leder inte till någon utveckling eller något lärande. (Hakvoort och Friberg 2011).

Den **tredje nivån** kallas också ”konflikter som medlas”. Alla konflikter kan inte lösas eller hanteras av parterna själva genom förhandling eller dialog. Både elever och lärare som är i konflikt med någon kan behöva söka hjälp av andra. En neutral tredje part kan hjälpa parterna att återuppta kommunikationen med varandra. Kommunikationen utgör en förutsättning för att hitta en frivillig lösning eller hantering av konflikten. (Hakvoort och Friberg 2011).

Pyramidens **fjärde nivå** kallas STOPP-nivån som innebär ”skiljedömda konflikter”. Konflikter som är svåra att lösa och där ett oönskat beteende som är våldsamt och extremt aggressivt måste stoppas. Det handlar inte om att stoppa konflikten för konflikter är inte förbjudna, utan fokus ligger på beteendet och att det kan vara rätt eller fel. Våldsamt och extremt aggressivt beteende blockerar möjligheterna till konstruktiva sociala interaktioner och till dialog samt bromsar lärandeprocessen. De vuxna i skolan måste kunna förklara och diskutera med eleverna, vad som är tillåtet och vad som är förbjudet i skolan, hur regler kan skapas, påminna om vad de kom överens om, samt vilka gränser med mera som finns i skolan.

I Hakvoort och Friberg (2011) skriver Ilse Hakvoort och Birgitta Friberg att skolor varierar i sin förmåga, att skapa ett klimat som innehåller förutsättningar för att hantera konflikter på ett konstruktivt sätt. Enligt Hakvoort och Friberg använder sig många skolor av ett traditionellt disciplinärt system som standard. Här menas att en disciplinär kod bestämmer var gränserna mellan det som är tillåtet och inte tillåtet beteende går. Enligt författarna är det vanligt att skolans regler förbjuder allt från fysiskt våld till att skicka små lappar med anteckningar till klasskamrater. Vanligt är också att en överträdelse av dessa regler, leder till negativa konsekvenser som syftar till att, avskräcka elever från att delta i dem. Enligt Hakvoort och Friberg är detta system ofta ineffektivt eftersom detta disciplinära system inte skiljer på olika sorters konflikter. I skolan finns dels konflikter som grundar sig i brott mot skolans regler och gränser men också konflikter som handlar om elevernas sociala relationer.

Enligt Bliding (2004:41) har Goodwin (2002) studerat hur flickor i språkliga aktiviteter jämförde och mätte sig med varandra med referens till olika egenskaper som utmärkte likhet och olikhet mellan dem. Det arbetet bestod av både inneslutande och uteslutande handlingar och gick många gånger ut på att försöka skapa bättre vänskapsrelationer med någon/några inom gruppen på bekostnad av att med olika medel nedsätta eller utesluta andra.

Goodwin genom (Bliding 2004) har i en annan studie gjord 1990 funnit att flickor jämfört med pojkar använde sig av mer indirekta metoder för att bedöma och värdera varandra. Enligt henne finns det en tydlig orsak som ofta leder till konflikter bland flickor. Jämfört med pojkarna var det vanligare att flickor pratade om en tredje person när denne var frånvarande samt att de berättade och skvallrade om vad någon annan sagt bakom ryggen på denne. Andra forskare har påvisat att även pojkar använder sig av denna strategi. Evaldsson (2002a, 2002b) genom (Bliding 2004) visar i sin studie att pojkar i svenska grundskolor använde sig av förtal för att skapa egna maktpositioner med högre status i gruppen. Även Tholander (2002) genom (Bliding 2004:42) visar liknande resultat. Att retas, förlöjliga och förolämpa.

Bliding (2004:48) skriver om hur barn strävar efter att skapa samhörighet och gemenskap mellan medlemmar i olika institutioner. Barnen konstruerar lokala kamratkulturer och då blir en slags sortering av människor nödvändig. Enligt Corsaro

(1985,1988) genom Bliding (2004) kan kamratkulturer beskrivas som barns gemensamma och pågående arbete att ordna och kontrollera sin tillvaro, såsom den organiserats och presenterats för dem av vuxna, samt med att göra den till sin egen. Utifrån den betraktelsen blir barn högst aktiva medskapare av sina egna liv och av sin tillvaro.

I en studie om flickors vänskapsförhållanden utifrån ett könsperspektiv har Hey (1997) genom Bliding (2004:34) funnit att flickor ”tar upp” olika koder från skolan och samhället och omsätter de i sina relationer och därmed skapar både en könsidentitet och specifik flickkultur.

4. Metod

4.1 Val av metod

I arbetet undersöktes hur lärare i år 1-5 arbetar kring konflikter och förebyggande på två skolor i Västsverige. Fem stycken lärare intervjuades för att få en uppfattning om hur de tänker och arbetar konkret kring ämnet. Det verkade mest lämpligt att utgå från en kvalitativ intervjuundersökningsmetod då jag med hjälp av öppna frågor ville uppnå ett avslappnat samtal kring hur lärarna arbetar med konflikter samt att förebygga sådana. En tanke var att på förhand skicka ut några av frågorna. Anledningen till detta var att lärarna skulle ha möjlighet att kunna fundera i förväg och därmed vara mer förberedda samt kunna minnas fler exempel. Erfarenheter från tidigare intervjuundersökningar visade exempel på att lärare blivit överrumplade av vissa frågor och därmed gett korta svar. De hade då uttryckligen sagt att de önskat att de hade fått läsa frågorna i förväg för att kunna tänka igenom.

Efter samtal med handledaren bestämdes att respondenterna inte skulle få frågorna i förväg. *"En intervju vars syfte är att erhålla beskrivningar av den intervjuades livsvärld i syfte att tolka de beskrivna fenomenens mening"* (Kvale 1997:13). Med detta menas enligt Esaiasson med flera (2009) att forskaren ska sträva efter att förstå världen som intervjupersonerna själva upplever den.

Esaiasson m fl. (2009) skriver att en samtalsintervjuundersökning är en typ av respondentundersökning där man vill komma åt vad svarspersonerna tänker i relation till forskningsområdet. Esaiasson påstår också att intervjudialogen kan variera tack vare att man ställer öppna frågor. Man brukar inte vara noga med att följa frågornas ordningsföljd.

4.2 Databearbetning

Transkribering av intervjuerna har gjorts i omgångar. Trots detta har det gjorts ordagrant efter inspelningen med undantag av den intervju som på respondentens begäran antecknades ner. Enligt Kvale (1997:155-156) ska i möjligaste mån samma förfaringssätt användas för att underlätta jämförelserna av intervjuerna. De fem intervjuerna har sedan noggrant lästs igenom och jämförts med varandra. Markeringar med olika färgpennor har använts för att synliggöra olika teman. Resultatet beskrivs nedan där delar/citat av intervjuerna används för att styrka det jag kommit fram till. Intervjuerna i fullängd finns som bilaga.

4.3 Validitet och reliabilitet

Jag är medveten om att den personliga relationen till ämnet i fråga, kan ha inverkat på resultatet, genom att jag omedvetet kan ha styrt respondenterna, vid genomförandet av intervjuerna. Intentionen var att undvika all form av styrande samt ledande frågor. Möjligheten finns att resultatet kan ha blivit färgat av personliga tankar, förkunskaper och hur materialet har tolkats.

Eftersom intervjuguidens frågor baserades på syfte och frågeställningar anses studien och intervjuerna enligt Trost ha en hög validitet (Trost 1993:113). De lärare som medverkat i intervjuerna kan anses tillförlitliga och väl insatta i ämnet (Kvale 1997:197).

4.4 Generaliserbarhet

Resultatet från de fem lärarna bedöms vara representativt för lärarkoren. Lärarna avviker inte påtaligt jämfört med lärargruppen i övrigt.

4.5 Intervjuprocess

En pilotintervju genomfördes för att kontrollera att frågorna var de rätta och för att få reda på hur lång tid intervjun skulle ta. Inför varje intervju har jag först presenterat mig själv, vilken utbildning jag går och syftet med studien. Samtalsintervjuerna har genomförts ostört i ett tomt klassrum eller arbetsrum. En pedagog har intervjuats åt gången och intervjutiden uppmättes till 12 minuter. Alla intervjuer spelades in med undantag av den intervju som antecknades ner och tog ca 40 minuter att genomföra. I de fem intervjuerna har jag försökt att gå på djupet för att få fram bra och användbart material. I samtalsintervjuerna har jag efterfrågat exempel och fått det i vissa fall.

En Intervjuguide (se bilaga 1) användes för att få en bra struktur på intervjuerna. Intervjuguiden består av sju inledande bakgrundsfrågor där jag tog reda på utbildning, ålder och hur länge läraren varit verksam. Huvudfrågorna består av åtta öppna frågor där jag uppmanar den intervjuade att berätta vidare.

4.6 Urvalsprocess och undersökningsgrupp

Urvalsprocessen gjorde till en början att uppsatsarbetet stannade av lite. Tanken var att genomföra intervjuerna på två olika skolor där ingen kände igen varandra. Den ena var en specifik skola i ett socialt belastat område där en studiekollega genomfört sin VFU (verksamhetsförlagda utbildning). Genom att tidigare ha lyssnat till hans redovisning angående den skolans sätt att arbeta med liknande frågor uppkom

intresset. Efter flera försök gick förfrågan vidare till en annan skola. Slutligen genomfördes intervjuerna på två olika skolor varav den ena var känd sen tidigare (VFU-skola). Den andra skolan valdes av två orsaker. Skribentens vän har sina egna barn där och är mycket nöjda med skolan. Dessutom hade skribenten hört genom en annan kontakt att skolan hade haft problem med mobbning och att de arbetat och löst detta på ett bra sätt. Totalt sett var det ett bekvämlighetsurval.

Undersökningsgruppen består av fem lärare i olika åldrar med olika lång erfarenhet. Lärarna arbetar på två skolor i Västsverige. Vi kan kalla skolorna för Skola A och Skola B. På skola A intervjuades två kvinnor och en man.

Lärarna på skola A fick de fingerade namnen Anna, Kajsa och Henrik.

Anna är 36 år och utbildad matte/no lärare i årskurserna 1-7. Hon har arbetat på den aktuella skolan i 2 år och totalt 11 år som lärare. Hon är nu mentor i en femma. Anna uppger att hon inte har någon fortbildning i konflikthantering men har läst själv på egen hand.

Kajsa är 50 år och är utbildad barnskötare och fritidsledare. Hon har varit skolvärdinna på högstadiet och har totalt jobbat på skolan i 13 år. Nu jobbar hon med ettor. Kajsa har jobbat med livskunskap i många år och har jag gått på både föreläsningar och kurser. Charlie pärmen går hon tillbaka till ibland. Hon har gått på föreläsningar och kurser inom konflikthantering. Kajsa är med i skolans mobbningsteam. Hon anser att hennes utbildning inom konflikthantering är tillräcklig sammanlagt med erfarenheten inom yrket.

Henrik är 34 år och utbildad fritidspedagog. Han har arbetat på skolan i 9 år. Han har ingen utbildning inom konflikthantering men har varit med i antimobbningsteamet. Han uppger att han och många fler önskar att de kunde få mer utbildning inom ämnet livskunskap. Henrik jobbar nu i en tvåa.

På skola B intervjuades en man och en kvinna som i arbetet kallas Marie och Ted.

Marie är 64 år och utbildad grundskollärare. Hon har arbetat som lärare i 30 år. Nu är hon mentor för en trea.

Ted är 31 år och är utbildad grundskollärare 1-7 i svenska, matte och engelska. Totalt har han arbetat som lärare i 6 år. Nu är han mentor för en femma. Ted har ingen utbildning inom konflikthantering men skulle gärna vilja ha det.

4.8 Utformning och genomförande av intervjuer

I samarbete med handledaren bearbetades intervjuguiden fram, (se bilaga 1). Den består av några korta bakgrundsfrågor samt åtta öppna huvudfrågor baserade på syfte och frågeställningar. De sju första frågorna är starkt knutna till syftet och fråga åtta avviker på så vis att den går in på ämnet mobbning. Trots att arbetet ska avgränsas till att hantera och förebygga konflikter ville jag ändå ha med fråga åtta som lyder, *Kan en konflikt övergå till att bli mobbning? I sådana fall när gör den det?* Med den frågan ville jag få fram en diskussion om konflikter eventuellt kan övergå till att

betraktas som mobbning. Beroende på vilka problem skolan står inför och hur klassens situation är, ville jag få pedagogens åsikter och höra deras tankar om var de tycker gränsen går. Jag ville få fram bra material och information om hur lärarna beskriver att konflikter uppstår, hur de arbetar med förebyggande och hur de hanterar konflikter. Med detta menar jag att frågorna ställdes så att informanterna kunde svara med att berätta om egna upplevda erfarenheter. Intentionen var att samtalsintervjuerna skulle kännas avslappnade och att lärarna kunde förklara genom olika exempel.

Frågorna har ställts med en relativt låg grad av strukturering. Samma huvudfrågor har ställts till alla respondenter men följdfrågorna har varit olika vid varje tillfälle. Följdfrågorna har formats på ett naturligt sätt, helt beroende utifrån vad samtalet kommit att handla om. Intervjuerna genomfördes i lugn och ro i ett tomt klassrum.

4.9 Etiska förfaranden och ställningstaganden

När samtalsintervjuerna planerades togs hänsyn till de etiska sidorna. Eftersom samtalsintervjuer liknar ett vanligt samtal är det enligt Esaiasson ett absolut krav att de personer som intervjuas har klart för sig att de ingår i en vetenskaplig studie. De medverkande måste lämna sitt samtycke efter det att de mottagit information.

Ett informationsbrev (se bilaga 2) som innehöll den information som krävs, angående den vetenskapliga studien, mailades till de berörda. Bland annat kunde de läsa att de, i egenskap av respondenter, när som helst under intervjun hade rätt att avbryta och dra sig ur. En anonymitet garanterades så till vida att respondenternas namn, samt skolans namn, inte skulle sättas ut i uppsatsen. Alla respondenter lämnade sitt samtycke muntligt. En respondent ville dock inte att intervjun skulle spelas in. Istället antecknades den intervjun för hand vilket gjorde att det intervjuarbetet tog längre tid. Jag är medveten om att möjligheten finns, att allt eventuellt inte återgetts ordagrant på grund av detta.

5. Resultat

5.1 Presentation av studiens resultatbeskrivning

Här nedan presenteras resultatet av intervjuarbetet. För att det ska bli så tydligt som möjligt har en indelning under tre rubriker gjorts. Rubrikerna är kopplade till uppsatsens frågeställningar.

Respondenterna har fått fingerade namn:

Anna 36 år (har arbetat som lärare i 11 år). Skola A

Kajsa 50 år (har arbetat som barnskötare/fritidsledare i 13 år). Skola A

Henrik 34 år (har arbetat som fritidspedagog i 9 år). Skola A

Marie 64 år (har arbetat som lärare i ca 30 år). Skola B

Ted 31 år (har arbetat som lärare i 6 år). Skola B

5.1.1 Lärarnas beskrivning av konflikter och hur de uppstår:

Marie berättar att hon under en längre tid har haft återkommande konflikter där ett antal flickor i klassen är inblandade.

Det är ju så att det uppstår mellan minst två barn. Av någon anledning blir de oense om någonting. Kan vara en bagatell men det skapar och för med sig mycket annat. De upplever sig på något sätt missförstådda. Det kan till exempel vara att de inte får den rollen de vill ha i en lek eller också vem man ska leka med på rasten eller efter skolan. Ibland är det oklart vilka regler som ska gälla, de tänker olika och tolkar regler olika och sånt. När en tredje part lägger sig i så växer konflikten och den utsatte blir med utsatt. Den tredje parten tror att den ska hjälpa till och det är inte så lätt. Det drar med sig fler och till slut vet man inte vad som var ursprunget. Barnen tolkar olika hela tiden. De barn som ofta hamnar i konflikt är ofta de som har svårt att ändra sig och smälta in. En del barn kan lösa situationen på plats men andra låser sig i sin situation.

Vi talar vidare om i vilka situationer som konflikter oftast uppstår. Marie:

Barn som inte känner sig älskade. Vissa barn söker negativ uppmärksamhet, de som inte får den positiva. Då menar jag både pojkar och flickor.

När barnen är i konflikt så är det vanligast att pojkar tar till fysiskt våld som slag eller sparkar. Men deras konflikter är ofta lättare att lösa än flickornas som är mer verbala. Flickor kan vara mer lågmälda, säga och göra saker när ingen vuxen är i närheten. De kränker varandra med ord, ibland nerskrivet på lappar och ibland säger de något sänkande till personen ifråga.

Marie upplever att det är fler flickor som hamnar i våldssituationer nu för tiden jämfört med förr. Hon upplever också att det är fler barn nu som har problem med det sociala samspelet och det är oftast de som hamnar i konflikter. Dessa barn har svårt med förändringar. Marie tycker det är viktigt med tydliga ramar för dessa barn. Förberedelse inför omställningar är också viktigt då detta medför att barnen upplever förändringen som mindre plötslig.

Ted menar att en konflikt är när eleverna inte fungerar ihop varken socialt eller arbetsmässigt.

Det kan vara stora konflikter och det kan vara små. Ää...Det blir ju när de inte ...a när de inte funkar ihop riktigt liksom i klassrummet då. Det är ju någonting har hänt. Det behöver inte vara något stort då. Men man märker ganska snabbt när det är något. Och. Sen är det så att några inte funkar ihop, hur man än gör. Jag har två i klassen som... de funkar bara inte ihop för personkemin stämmer inte. Så är det för oss vuxna också. Det är ju vi som har satt de i samma rum. Jag menar, de springer ju på varandra här inne äääm. Men en konflikt är när man inte funkar ihop, varken socialt eller arbetsmässigt.

Då jag talar med Ted om hur en konflikt uppstår tycker han att det finns många olika sätt. Det kan både grunda sig i vad någon sagt med ord eller att någon slagit någon annan. Enligt Ted så kan konflikten starta med att någon bara råkar stöta till en person av misstag och vissa elever hamnar aldrig i några konflikter hur de än gör. Ted tycker att konflikter kan starta var som helst, både i klassrummet och ute på rasten.

Anna tycker det är lite svårt att beskriva begreppet konflikt men svarar tillslut: *Jaa, hur beskriver jag en konflikt? En konflikt kan vara på väldigt många olika sätt.....Jaa, vad är nu en konflikt? När man inte riktigt tycker samma sak.* Anna berättar vidare att hon tror konflikter oftast uppstår genom missförstånd. *Ofta är det nog så att de uppstår av ett missförstånd. Man vill så väldigt mycket få fram vad man själv tycker....Och man lyssnar inte på varandra.*

Kajsa som jobbat med livskunskap i många år och gått på både föreläsningar och kurser kring ämnet konflikthantering samt är med i skolans mobbningsteam har ett kort och tydligt svar på vad konflikt är. *Det är att man tycker olika.* Enligt Kajsa uppstår så gott som inga konflikter i klassrummet. Det är framför allt ute på rasterna som eleverna kommer ihop sig. Ofta är de osams om regler i fotboll eller när de spelar kula. *Ibland är de stora och de små osams när de spelar kula.....och förra veckan hade några startat en lek som hette "Tivoli" och sen gjorde några andra likadant. Då blev de första arga och tyckte att de andra härmades.* Till Kajsas beskrivning om stora och små barns konflikter kan vara bra att tillägga att hon för tillfället arbetar främst med elever i ettan.

Anna beskriver att som hon upplevt det att små barn har konflikter hela tiden men när de är större som hennes 5:or så tycker hon inte alls det är lika mycket. Hon tror att

eleverna löser en stor del av konflikterna på egen hand. Hon berättar att...*Det märks stor skillnad på 4:or och 5:or. I 4:an är det mycket så att de kommer och säger...han gjorde det och det....men i 5:an är de mycket mognare. De kan se sig själva på ett annat sätt.*

Henrik menar att en konflikt är när man är oense om någonting. Han tycker att konflikter ter sig olika om man jämför flickor och pojkar. Enligt honom blir flickorna oftare oense om någonting men de sätter inte igång med att slåss.

Henrik: *Även om bara två tjejer inte kan komma överens om vem som ska vara vem i leken så sprider sig missnöjet i hela flickgruppen och alla blir sura. Några känner sig utanför och då får man prata om det. Tjejsamtal är väldigt bra här. Då får de lite redskap att använda så vi tillsammans kan reda ut situationen. Det är inte så att någon är dum mot någon specifik person. Det upplever jag inte med den här klassen.*

Enligt Henrik uppstår pojkarnas konflikter mer i samband med regler och tävlingar. Pojkarna tar snabbare till våld som att slåss eller sparkas. Han säger att han inte lägger någon värdering i de olika sorters konflikter men ser ändå den här skillnaden mellan könen.

Liksom flera av de andra lärarna anser Henrik att de allra flesta konflikter uppstår ute på rasterna men han tillägger den fria leken också. Trots att pedagogerna är ute med eleverna varje rast så inträffar det saker som behöver redas ut.

5.1.2 Lärarnas beskrivning av hur konflikter förebyggs

I förebyggande syfte visar Marie ibland film som följs av samtal. Materialet tar hon från Kompissatteliten på som finns på GR. Vidare anser hon att fler rastvakter förebygger bra. Fler bollar, uteleksaker och rastaktiviteter är också bra. Marie har förr arbetat med livskunskap men nu har något som hon kallar för EQ ibland istället. Men inte alls ofta. Hon arbetar med kompissamtal regelbundet vilket fungerar bra med eleverna. Marie anser att arbete kring att alla ska följa skolans regler är förebyggande samt att ha barnråd och elevråd.

Ted har en pojke i klassen som har svårigheter med det sociala samspelet samt vredesutbrott. Pojken har ett hetsigt humör och tål väldigt lite. Med den här pojken jobbar Ted på ett förebyggande sätt med den här pojken. Han lägger mycket tid till att samtal och lyssna på honom. Han är ofta nära pojken och även på rasterna är Ted med ute fastän han själv har rast. Han tycker inte det är så betungande, som han uttrycker sig. *Jag har ju ansvar för dem från åtta till två, och nu har han en period då han är extra orolig. Det kan ha med skolbytet att göra. Det är mycket man gör som inte syns.* Teds klass ska snart sluta femman och börja på en annan skola till hösten, när de startar sjätte klass. Det är en stor omställning som kan få konsekvenser för barn, med den här typen av svårigheter.

Ted jobbar också mycket med att hålla samman klassen som grupp. Han gör aktiviteter tillsammans med dem som skapar gemenskap.

När Anna ska berätta om hur de arbetar för att förebygga konflikter tänker hon i första hand på klassens och hela skolans arbete med livskunskap som alla klasser har en timma per vecka i skolor 1-9. Hon beskriver inte så mycket hur de gör eller hur de pratar utan mest att de ibland har "killsnack" och ibland "tjejjsnack". Inom livskunskapen har de också arbetat med forumspel ibland som förebyggande och ibland för att lösa en uppkommen konflikt. Jag upplever att hon vill trycka på att eleverna tycker det är roligt. *Eleverna gillar väldigt mycket att jobba med forumspel. Så där att spela upp en konflikt och säga stopp och sen visa hur man kan göra istället.*

Anna berättar vidare om det förebyggande arbetet och att de använder sig av så kallade "kamratstödjare". En kamratstödjare ska inte behöva känna att det är de som ska lösa konflikterna men deras skyldighet är enligt Anna att kontakta en vuxen om de ser något som händer. En kamratstödjare röstar fram i en sluten omröstning i klassen och det ska vara en kille och en tjej från varje klass. Dessa kamratstödjare får gå på möten tillsammans och de får då lite mer information än de övriga eleverna när det gäller att förebygga samt att lösa konflikter. Anna hänvisar till Kajsa som är mer välinformerad inom ämnet.

När det handlar om att arbeta på ett förebyggande sätt beskriver Kajsa att hon tycker det allra mest grundläggande är att få eleverna att känna sig trygga i gruppen.

Skola A uppmärksammar den viktiga värdegrunden två dagar per år. Vid dessa tillfällen som de kallar för "Värdegrundsdagar" bryts den ordinarie verksamheten och eleverna delas in i grupper där man arbetar med skolans regler och hur man ska vara mot varandra, hur man är en bra kompis och så vidare. Dessa dagar brukar vara mycket uppskattade av eleverna. Kajsa menar att med bra och tydliga regler så blir det mindre konflikter. Skolan har tidigare anordnat en Kamratstödjdag där det också visades filmer i ämnet och man hade forumspel samt fyra-hörns-övningar. Pedagogerna på skolan är öppna mot varandra vilket också bidrar till ett positivt klimat.

Intervjuaren: Vad mycket ni hinner med på den här skolan.

Kajsa: Ja, vi satsar mycket på detta. Och har man rektorerna med sig så går det ännu bättre!

Något som Kajsa menar är viktigt i samband med förebyggande arbete är att hela skolan har många rastvakter både inne och ute varje rast. Fritidspersonalen arbetar med att stötta upp i klasserna på lektionstid och när det blir rast för eleverna går all fritidspersonal med eleverna. Detta innebär att det finns gott om vuxna ute och om något inträffar, exempelvis en konflikt eller att en elev skadar sig så kan de snabbt få hjälp.

Eftersom rasterna enligt alla intervjuade lärare i studien är det tillfälle då flest konflikter uppstår så är det ett bra sätt att förebygga med många vuxna ute som ser. Fritidspersonalen går istället på sin kafferast när elevernas rast är slut vilket innebär att lärarna blir utan fritidspedagog en stund när de kommer in. Lärarna är på kafferast när elever och fritidspersonal är ute och när rasten är slut tar lärarna emot eleverna i klassrummen.

Både Kajsa och Henrik anger bra rastaktiviteter som en del i det konfliktförebyggande arbetet. Skolan erbjuder bra saker att leka eller spela med ute.

Henrik berättar att de lär eleverna lekar och tillhandahåller lekredskapen som behövs. Fritidspedagogerna sätter igång eleverna vid de olika stationerna. När det sedan ringer ut till rast springer barnen genast till den aktivitet som de vill göra.

Som förebyggande brukar Kajsa arbeta med rollspel. *Alla står exempelvis i en ring och en får vara utanför.* Då får de uppleva hur det känns att vara utanför respektive hur det känns att vara inne i ringen och stänga ute någon annan. På min fråga om detta fungerar bra med alla barn svarar Kajsa att ...*Alla går inte in och agerar men alla är där och lyssnar.*

Förut jobbade vi med det i ämnena men vi valde ett nytt ämne, livskunskap, berättar Kajsa. Hon berättar vidare om att...*Där tar man upp konflikter och händelser och så jobbar man rent!* Kajsa är positiv till ämnet livskunskap och tycker skolan arbetar på ett bra sätt som fungerar.

På skola A arbetar man med att delge varandra information. Om Kajsa har gått en kurs i exempelvis Charlie-metoden så delger hon sina kollegor under ett APT-möte.

När Henrik talar om att förebygga konflikter är det livskunskapen som han tänker på i första hand. Han anser att det är viktigt att eleverna får lära sig visa hänsyn till varandra och att kunna se saker ur olika perspektiv. Även unga elever behöver övas i att tänka sig in i en annan persons situation och försöka förstå hur det kan kännas för den personen. Detta övas enligt Henrik genom olika övningar på livskunskapen, exempelvis rollspel.

Att lära sig ta eget ansvar kan också anses vara en del i det förebyggande arbetet. Henrik ger eleverna ansvar och poängterar vikten av det. Exempel på saker som eleverna kan få börja med är att komma ihåg saker som tider, komma in när rasten är slut, hålla reda på sina saker och ta ansvar för vad man själv säger och gör. Det är inte acceptabelt att skylla ifrån sig och säga att någon annan sa att jag skulle göra det här. Eller någon annan sa att jag skulle säga så då någon sagt något fult till någon annan. Detta är något som Henrik låter eleverna träna på under rasterna eftersom han är ute mycket med dem. Då finns tid att prata om viktiga saker. På rasterna är det också viktigt att eleverna tar ansvar för bollar, hopprep och annat som ska läggas tillbaka där det togs.

Henrik: En lektion i livskunskap startar med att jag tar med mig halva klassen och går till en lokal i källaren som också används av fritids. Jag samlar eleverna i en ring på golvet och vi repeterar vad vi gjorde förra lektionen. Efter det brukar vi göra någon sorts samarbetslek eller trygghetsövning. Ibland handlar leken om att visa respekt inför alla medmänniskor. Vi kopplar lekar till värdegrunden och talar om hur man ska vara en bra vän. Vi jobbar med känslor och fyra-hörns-övningar. Efter leken brukar de få sitta ner i grupper och jobba tillsammans med ett aktuellt tema som är under en viss period. Till exempel har de gjort planscher med kollage, text och bild. Då får de övning i att samarbeta vilket är viktigt. Henrik uppger att han skulle vilja ha mer utbildning inom livskunskap.

5.1.3 Lärarnas beskrivning av hur konflikter hanteras

Marie tycker det är av högsta prioritet att tidigt hjälpa de barn som ofta hamnar i konflikter. En del barn har svårt att följa vuxnas regler och de söker efter gränser. Då måste pedagogerna vara tydliga med att sätta och upprätthålla gränser. Marie kontaktar ofta vårdnadshavarna när allvarliga konflikter inträffat under dagen. Om det upprepar sig med samma elev kallar hon vårdnadshavarna till ett samtal och eventuellt upprättas en handlingsplan.

Jag skriver ner händelser varje dag som något sker, och det blir nästan varje dag. I vissa fall blir det samtal hem och större händelser rapporteras till rektor. Om en elev har flera anteckningar på ett år så sparas de, men om det är några få så rivs de när året är slut. Marie.

Om en konflikt uppstått går man in och bryter, tar undan de berörda personerna vid behov och samtalar sen om vad som hänt. Viktigt är att alla lyssnar på varandra och får lämna sin version samt tala till punkt utan att bli avbruten. Där behöver pedagogen styra för att få en bra balans på samtalet.

Så fort något händer måste det behandlas. Det får ta tid att diskutera sånt som hänt på rasten. Vi har också haft skilda raster för de som är i konflikt när det är som mest infekterat. Det har hjälpt att göra så en period för att lugna ner konflikten. Ibland jobbar vi med pojk- eller flicksnack. Just nu har vi en grupp med flickor som träffas tillsammans med kurator, skolsköterska och rektor en gång i veckan. Där har de gruppsamtal som en av de vuxna leder. Flickorna får med sig en fråga/uppgift som de ska tänka på till nästa vecka. Marie.

I Maries klass är det en flicka med svårigheter i det sociala samspelet och hon utlöser därmed en hel del konflikter. Hon har svårt att anpassa sig och vill gå sin egen väg. Enligt Marie har hon ett språk som inte en nioåring borde ha. Hon har svårt att se sin egen del i konflikter och känner sig ofta anklagad samt skyller ifrån sig. Hon har nu funnit ett eget sätt att komma ur affekten. När något hänt så skriver hon av sig ilskan. Hon berättar sin version av vad som hänt och vill att en vuxen läser det. När hon fått skriva och någon lyssnat och läst igenom kan hon lättare prata om det och känslorna svalnar.

Ted tycker det är viktigt att hantera alla konflikter direkt när de uppstår. Han samtalar med eleverna och de kommer gemensamt fram till en lösning. I Teds klass är det inte så mycket konflikter men när det händer något kan eleverna, framförallt killarna var väldigt tuffa mot varandra.

De är väldigt starka och kan komma ihop sig rejält, men de har också en väldig empati för varandra. Det ligger aldrig så djupt. De som kan vara arga på varandra här är faktiskt med varandra på fritiden, och det är kanske lite ovanligt i och för sig. Man vet att det aldrig ligger så djupt.

När jag talar med Anna om hur de arbetar med att hantera konflikter så kommer "killsnack" och "tjejsnack" upp igen. Enligt Anna har eleverna ibland frågat efter att få ha exempelvis "tjejsnack" då de själva tycker att de behöver lösa en konflikt. *Ibland behöver man ta upp en konflikt direkt men ibland går det bra att vänta till livskunskapen*, säger Anna.

Kajsas bestämda åsikt är att eleverna ska försöka lösa konflikterna själva redan vid sju års ålder. Hon berättar också om att hon använder sig av olika modeller som exempelvis Farstametoden och Charlie. Vad som är viktigt i Farstametoden är bland annat att man inte kontakter vårdnadshavarna i första taget. Man ska inte heller lägga orden i mun på någon, säger Kajsa. Hon har gått kurser och varit på föreläsningar och känner sig trygg med sina kunskaper inom ämnet. Hon vill klargöra att skolan inte arbetar fullt ut med en modell utan kombinerar flera samt lägger till sitt eget.

Henrik säger att livskunskapen är bra då det gäller att hantera konflikter. De ventilerar tillsammans de saker som hänt under den gångna veckan. Alla elever får berätta om det är något de vill ta upp eller så bestämmer pedagogen ett ämne som behöver diskuteras igenom. Henrik tillägger att de flesta konflikter tar de upp direkt men ibland behöver man jobba vidare på livskunskapen.

Henrik anser att en konflikt kan växa sig stor om man inte hanterar den direkt. Han tycker också att tjejerna upplever utanförskap på ett starkare sätt än killarna. Exempelvis när eleverna går i 3:an brukar flera tjejer vilja bjuda in till tjejkvällar. Om de då bjuder in alla tjejer utom två eller tre så blir så klart de som inte är bjudna ledsna. Tjejerna pratar på rasterna om hur kul de ska ha det när de träffas och så vidare. De talar om detta med eleverna och säger att om man ska bjuda på kalas så ska man bjuda alla. Enligt Henrik tar de upp den här problematiken på föräldramöten också.

Henrik tycker det är svårt med utanförskap. Man kan inte tvinga elever att leka med varandra. Man kan ha samarbetsövningar och säga att alla ska få vara med men till sist så väljer eleverna vem de vill leka med på rasten ändå.

5.1.4 Sammanfattning

På skola A har alla elever livskunskap på schemat en timma i veckan från år 1 till år 9. På livskunskapen får eleverna lära sig hur man ska vara mot varandra, hur man är hjälpsam med mera. Man tar också upp konflikter som uppkommit under den senaste veckan och samtalar för att reda ut. Ibland väljs ett tema ut, exempelvis "respekt" om lärarna tycker att de behöver arbeta mer med det.

På skola B har man inte infört ämnet livskunskap på schemat och tanken är att man ska arbeta integrerat i ämnena med att förebygga konflikter.

6. Diskussion och slutsatser

6.1 Metoddiskussion

Metoden som använts i studien är kvalitativa intervjuer och jag anser att det var ett bra val av metod för detta arbete. Jag hade från början planerat att göra sex intervjuer, uppdelat på två skolor, tre på varje skola. När inte detta var möjligt fick jag nöja mig med fem intervjuer.

En Intervjuguide (se bilaga 1) användes för att få en bra struktur på intervjuerna. Intervjuguiden består av sju inledande bakgrundsfrågor där jag tog reda på utbildning, ålder och hur länge läraren varit verksam. Huvudfrågorna består av åtta öppna frågor där jag uppmanar den intervjuade att berätta vidare. De flesta intervjufrågorna har fungerat bra. Fråga nummer åtta som tog upp en eventuell koppling mellan konflikter och mobbning, gav inte den diskussion jag hade hoppats på och den bearbetas därför inte i resultatet.

Inför varje intervju har jag först presenterat mig själv, vilken utbildning jag går och syftet med studien. Samtalsintervjuerna har genomförts ostört i ett tomt klassrum eller arbetsrum. En pedagog har intervjuats åt gången och intervjutiden uppmättes till 12 minuter. Alla intervjuer spelades in med undantag av den intervju som antecknades ner och tog ca 40 minuter att genomföra. I de fem intervjuerna har jag försökt att gå på djupet för att få fram bra och användbart material. I samtalsintervjuerna har jag efterfrågat exempel och fått det i vissa fall.

Intervjuerna har transkriberats och sedan jämförts för att hitta olika teman som möjligen kunde likna varandra. Resultatet redovisas under de tre rubriker som kopplas till studiens frågeställningar. I resultatdelen tolkar och exemplifierar jag för att visa vad jag kommit fram till.

Från början var min ambition att intervjuerna skulle kompletteras med observationer i klasserna. På grund av tidsbrist fick jag stryka detta moment, vilket var synd eftersom observationer hade gett en rikare bild av konflikterna, samt exempelvis livskunskapslektionerna.

6.2 Resultatdiskussion

Undersökningen visar att båda skolorna i studien arbetar med någon form av konflikthantering. Konflikter förekommer på båda skolorna men problematiken varierar. Enligt mina egna erfarenheter så är konflikter ett dagligt inslag i skolverksamheten.

Små konflikter löses ofta på ett bra sätt genom samtal med de berörda eleverna. Jag upplever att många elever tycker det är bra att få hjälp med samtal och att eventuellt båda parterna säger förlåt. Många elever vill att konflikten ska uppmärksammas av en vuxen samt få ett slut.

I andra fall har jag upplevt elever som är inblandade i återkommande konflikter som går över gränsen för vad som är tillåtet, det vill säga, fula kränkande ord, aggressivitet och våld. Dessa elever har inte heller verkat intresserade att få fram en lösning. Det har också varit svårt för pedagogen att få ett slut på konflikterna. Den här typen av konflikter passar in på fjärde nivån, STOPP-nivån i Choens konfliktpyramid. Enligt Choen blockerar detta våldsamma och aggressiva beteende möjligheterna till konstruktiva sociala interaktioner och till dialog, samt bromsar lärandeprocessen. De vuxna i skolan måste kunna förklara och diskutera med eleverna, vad som är tillåtet och vad som är förbjudet i skolan. Det handlar inte om att stoppa konflikten för konflikter är inte förbjudna, utan fokus ligger på beteendet och att det kan vara rätt eller fel. (Choen 1995, 2005).

En dominerande majoritet av de intervjuade lärarna svarade att en konflikt innebär att minst två personer är oense om något.

6.2.1 Hur konflikter uppstår:

I litteraturgenomgången ovan kan man läsa hur flera olika forskare definierar begreppet konflikt samt vad som får konflikter att uppstå. Enligt Ellmin (2008) är det alltid någon slags oförenlighet som föreligger. Ellmin instämmer i vad som formulerats av Deutsch (1973) En konflikt existerar när oförenliga aktiviteter inträffar. En aktivitet som är oförenlig med en annan är en sådan som förhindrar, blockerar, stör eller skadar eller på annat sätt gör den andre aktiviteten mindre sannolik eller effektiv. (Ellmin 2008:11)

Den absolut vanligaste orsaken till konflikter anser lärarna vara, att någon inte följer de uppsatta reglerna. På skola A berättar Kajsa att konflikter ofta uppstår när eleverna spelar kula eller fotboll. Ytterligare en orsak till att konflikter uppkommer är missförstånd.

6.2.2 Hur konflikter förebyggs:

Formuleringar som anknyter till konflikthantering saknas i Lgr 2011. Något som skulle kunna kopplas till detta är vad som står att läraren ska göra. Läraren ska klargöra och med eleverna diskutera det svenska samhällets värdegrund och dess konsekvenser för det personliga handlandet, öppet redovisa och diskutera skiljaktiga värderingar, uppfattningar och problem, uppmärksamma och i samråd med övrig skolpersonal vidta nödvändiga åtgärder för att förebygga och motverka alla former av diskriminering och kränkande behandling, tillsammans med eleverna utveckla regler för arbetet och samvaron i den egna gruppen, och samarbeta med hemmen i elevernas fostran och klargöra skolans normer och regler som en grund för arbetet och för samarbetet. (Lgr 2011:12).

Jag instämmer med Hakvoort och Friberg (2011:22) som redovisar den nya examensordningen för de nya lärarexamina där begreppet konflikthantering förts in i formuleringen. Jag anser liksom de att det också skulle behöva föras in i styrdokumentet som en grundtanke. Detta skulle enligt Hakvoort och Friberg hjälpa lärare och alla som arbetar i grundskolan med lärandet i konfliktsituationer.

I undersökningen framkommer att båda de berörda skolorna arbetar med ett visst förebyggande arbete. Studien visar dock att en av skolorna, skola A, arbetar på ett mer strukturerat sätt när det gäller att förebygga konflikter samt att utbilda eleverna ända från årskurs ett till nio i ämnet livskunskap. Eftersom det här har fortlöpt kontinuerligt under många år har alla, både elever och pedagoger på skolan, vuxit in i sättet att arbeta förebyggande.

Anna, Kajsa och Henrik på skola A är trygga i sitt förebyggande arbete. De arbetar alla med livskunskap på schemat en timma i veckan oavsett vad som händer i klasserna. På livskunskapen arbetar man förebyggande genom olika övningar som beskrivs ovan. Om en konflikt som kan behöva mer tid att utredas, inträffat under den gångna veckan, så används livskunskapens timma, till att uppmärksamma och bearbeta den konflikten med samtal och eventuella övningar.

Jag tycker att skola A verkar ha ett väl inarbetat arbetssätt vad det gäller att förebygga konflikter. Förutom livskunskapen har skolan varje år också de så kallade "värdegrundsdagarna" då de gemensamt arbetar kring värdegrunden. Jag anser att skola A har goda förutsättningar att lyckas med det förebyggande arbetet. Under intervjuerna får jag också uppfattningen av, att skola A inte har så stora problem med återkommande konflikter. Det som framkommer i intervjuerna är främst små konflikter orsakade av att regler inte följs, eller att man inte kan samsas i leken, om vem som ska vara vem.

Skola B däremot har inte något gemensamt uttalat sätt att förebygga konflikter på. Där arbetar man integrerat i ämnena med detta säger man. Jag tror dock att då tiden inte är avsatt för konfliktförebyggande arbete så skjuter man nog lätt på det. Skola B har också mer problem än skola A när man jämför konflikternas intensitet. På skola B har man inte bara de små konflikterna som snabbt går att åtgärda utan man har också

de större som inte låter sig lösas med ett samtal. De får ägna mer tid åt de återkommande konflikter som jag förstår att Marie har problem med. Maries klass har bland annat ett gäng med flickor som under en längre tid haft återkommande konflikter. Flickorna går på tjejsnack och då är rektor, skolsköterska och kurator inkopplade. Trots detta har rasterna varit fortsatt fyllda av konflikter.

På skola A talar pedagogerna stolt om sitt rastvaktsystem, att de har många rastvakter både ute och inne varje rast vilket innebär att eleverna snabbt kan få hjälp. De tror verkligen på det arbete de själva gör.

Skola B har också rastvakter så som alla skolor har. Marie uppger att det hade varit bra med fler vuxna ute. Det är enligt Marie nästan alltid ute på rasten som konflikterna sker. Marie har också som förslag att fler uteleksaker samt bollar skulle vara bra i förebyggande syfte. Det här med uteleksaker är något som skola A redan har. Hos skola A finns gott om aktiviteter att välja mellan ute på skolgården och de används flitigt av eleverna.

6.2.3 Hur konflikter hanteras:

Alla de fem intervjuade lärarna är överens om att man i största möjligaste mån ska behandla uppkomna konflikter så fort som möjligt. Kajsa anser dock att eleverna redan från sju års ålder ska försöka lösa konflikterna själva. Här tolkar jag det som att hon syftar på små konflikter. När Kajsa ska hantera större konflikter använder hon en kombination av olika modeller.

Henrik anser att en konflikt kan växa och bli större om man inte hanterar den direkt. Marie talar om barn med svårigheter i det sociala samspelet samt att de ofta hamnar i konflikter. Hon menar att de barn som ofta hamnar i konflikter bör hjälpas tidigt. Dessa barn söker enligt henne efter gränser och vi som pedagoger måste vara noga med att vara tydliga och hålla på reglerna.

På skola A verkar de ha ett bra sätt att snabbt hantera konflikter när de uppkommer. Eftersom så många vuxna är ute på rasten så har de möjlighet att se vad som händer och att hantera det snabbt.

På skola B har de inte samma resurser på rasterna vilket gör att de inte är med och ser och heller inte kan hantera konflikter lika snabbt som på skola A. Skola B har större problem med återkommande konflikter som redan vuxit sig stora. De har inte ett lika strukturerat förebyggande arbete dras därför med fler och svårare långvariga konflikter. De lägger mycket tid på att reda ut och försöka lösa konflikter men lyckas inte alltid.

Jag anser att det är viktigt att som lärare veta hur man ska agera när något uppstår. Under mina VFU-perioder i Alingsås och då jag vikarierat i Lerums kommun har jag uppmärksammat att elevers sätt att bete sig mot varandra och mot läraren påverkar mycket. Även små konflikter eleverna sinsemellan kan bli jobbiga och tidskrävande i

klassrummet. Det som händer på rasten kommer in i klassrummet och läraren måste reda ut vad som hänt. Ofta verkar konflikterna grunda sig i dåligt självförtroende hos eleverna vilket bidrar till att man vill sänka någon annan för att själv framstå som bättre. En osäkerhet om att få vara med eller inte få vara med kompisarna. I andra fall kan det vara en eller flera elever som har någon form av diagnos och har svårt att foga sig i gruppen. Två elever som varje dag stör och förstör andra elevers arbetsro kan vara nog så svårt för en klasslärare att få bukt med. Många elever har respekt för vad lärare och andra vuxna säger medan andra inte alls lyssnar eller gör som de blir tillsagda att göra. Vissa elever visar också en respektlöshet mot att följa klassens och skolans regler. I några fall har jag varit med om att rektor och kurator har samtalat med en grupp elever som uppfört sig illa.

Värdegrundsfrågor behöver genomsyra hela den pedagogiska verksamheten. Det betyder att det inte räcker med att arbeta med till exempel EQ (emotionell kompetens) några gånger i veckan. Orlenius (2001:222).

Jag anser att förebyggande arbete samt värdegrundsfrågor är väldigt viktigt att arbeta med i grundskolan. Ett kontinuerligt arbete från förskoleklass till nian som inte bara innefattar livskunskap en timma i veckan utan kan tas upp och bearbetas i olika ämnen. Men att lägga in livskunskap på schemat kan vara bra eftersom man då garanterar ämnet en timma varje vecka. Risken kan annars vara att det inte hinns med alls och det förebyggande arbetet rinner ut i sanden. Som konsekvens vid avsaknad av förebyggande arbete blir det mer arbete kring att hantera konflikter. Det allra bästa förebyggande arbetet ryms kanske i Orlenius ord ovan.

I Cohens konfliktpyramid ovan är den första nivån, förebygga störst. Den nivån kallas också "Konflikter som aldrig uppkommer eftersom skolmiljön är stöttande". Jag skulle vilja arbeta på en skola med ett bra förebyggande arbete vilket innefattar ett effektivt ledarskap i klassrummet, en demokratisk skolorganisation, värdegrundsarbete, diskussioner om moral, etik och djupt liggande föreställningar, arbete med självkänsla, gruppdynamik, empati, social medvetenhet, kommunikationsövningar, grupprocesser, lyssnande, perspektivtagande och diskussionsrundor. (Hakvoort och Friberg 2011). Jag vill vara med och forma eleverna till solidariska medmänniskor som kan förstå andra människors situation och handla med deras bästa för ögonen. (Lgr11). Om skolan kan arbeta på ett bra sätt med dessa frågor tror jag att eleverna kan nå högre mål i lärandet och att vi får ett mer harmoniskt klimat i hela grundskolan.

7. Referenser

Bliding, Marie (2004). *Inneslutandets och uteslutandets praktik*. Göteborg: Acta Universitatis Gotenburgensis

Ellmin, Roger (2008). *Konflikthantering i skolan - den andra baskunskapen*. Stockholm: Bokförlaget Natur och Kultur

Esaiasson, Peter och Gilljam, Mikael och Oscarsson, Henrik och Wängnerud, Lena (2007). *Metodpraktikan*. Stockholm: Nordstedts juridik AB

Hakvoort, Ilse och Friberg, Birgitta (2011). *Konflikthantering i professionellt lärarskap*. Malmö: Glerups utbildning AB

Jordan, Thomas (2006). *Att hantera och förebygga konflikter på arbetsplatsen*. Stockholm: Lärarförbundet

Dagens Nyheters debattsida, (den 4/11 2011 kl 10:48, 11:24).
http://www.svd.se/nyheter/inrikes/kd-tar-fram-ny-skolpolitik_6609010.svd

Kvale, Steinar och Brinkmann, Svend (2009). *Den kvalitativa forskningsintervjun*. Lund: Studentlitteratur AB

http://www.livskunskap.net/Livskunskap_i_skolan.html

http://www.svd.se/nyheter/inrikes/livskunskap-far-bakläxa_6121025.svd
(den 27/4 2011 kl 22:36, 28/4 2011 kl 07:39).

Orlenius, Kennert (2001). *Värdegrunden – finns den?* Stockholm: Runa förlag

Skolverket. (2011). *Läroplan för grundskolan, förskoleklassen och fritidshemmet 2011*. Stockholm: Fritzes

Skolverket. Kunskapsöversikt (2009). *På tal om mobbning - och det som görs*. Stockholm: Fritzes

Skolverket. Rapport 326. (2009). *Diskriminerad, trakasserad, kränkt?* Stockholm: Fritzes

Skolverket. Rapport 327 (2009). *Barn- och elevskyddslagen i praktiken*. Stockholm: Fritzes

Stukát, Staffan (2005). *Att skriva examensarbete inom utbildningsvetenskap*. Lund: Studentlitteratur AB

Trost, Jan (2005). *Kvalitativa intervjuer*. Lund: Studentlitteratur AB

8. Bilagor

8.1 Bilaga 1

Syftet med studien är att undersöka hur de fem pedagogerna, i årskurs 1-5 på de två skolorna i Västsverige, arbetar med att förebygga och hantera konflikter i skolan. För att precisera studiens syfte använder jag mig av följande frågeställningar.

Intervjufrågor

Bakgrundsfrågor:

- ◆ Vad har du för utbildning? Vilket år tog du lärarexamen?
- ◆ Hur många år är du?
- ◆ Hur länge har du arbetat som lärare? På denna skola?
- ◆ Har skolan en likabehandlingsplan?
- ◆ Vad har du för utbildning/fortbildning inom konflikthantering?
- ◆ Anser du att din utbildning inom konflikthantering är tillräcklig?
- ◆ Vilken åldersgrupp/klass arbetar du med nu?

Huvudfrågor:

- ◆ Hur skulle du beskriva en konflikt? Berätta?
- ◆ Hur uppstår en konflikt? Berätta?
- ◆ I vilka situationer uppstår konflikter? Berätta?
- ◆ Hur hanterar ni konflikter? Berätta?
- ◆ Arbetar ni med att förebygga konflikter? I sådana fall hur gör ni? Hur ofta? Berätta?
- ◆ Kan man som lärare ignorera vissa konflikter? Jobba på som vanligt? Berätta?
- ◆ Kan en konflikt övergå till att bli mobbning? I sådana fall när gör den det? Berätta?

8.2 Bilaga 2

Information till lärarna som ska intervjuas.

Jag är lärarstudent på Göteborgs universitet och skriver just nu mitt examensarbete om konflikter och förebyggande åtgärder. Syftet med studien är att öka förståelsen för hur lärare arbetar med att förebygga och hantera konflikter i skolan.

Studien bygger på samtalsintervjuer med 6-8 lärare som arbetar med elever i år F-5. Jag ber nu om din hjälp och hoppas du har möjlighet att medverka i en av intervjuerna. Om någon eller några av lärarna har lektioner med förebyggande arbete av något slag skulle jag gärna observera ett par lektioner.

I studien, under intervjuer och eventuell observation utgår jag från de forskningsetiska principer som är utgivna av vetenskapsrådet. De forskningsetiska principerna är till för att skydda dig som respondent och innebär följande. *Informationskravet:* Jag som genomför studien måste informera dig om syftet med studien. *Samtyckeskravet:* Du som deltar i intervjun får själv bestämma om du vill medverka eller inte och du har rätt att när som helst dra dig ur. *Konfidentialitetskravet:* Undersökningar ska ge största möjliga konfidentialitet och de medverkande respondenterna är anonyma. *Nyttjandekravet:* De uppgifter som samlats in om enskilda individer får endast användas för forskningsändamål.

Vid eventuella frågor går det bra att höra sig.

Email: klaverud@hotmail.com

Mobil: 0703-578598

Tack på förhand!

Åsa Klaverud

